

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Universitätsbibliothek Paderborn

Altsächsische Sprachdenkmäler

[Hauptbd.]

Gallée, Johan Hendrik

Leiden, 1894

Lindauer Evangeliar.

urn:nbn:de:hbz:466:1-42598

LINDAUER EVANGELIAR.

Codex L im besitz des Freiherrn M. Lochner von Hüttenbach zu Lindau enthält ein Evangeliar mit lateinischen und altsächsischen glossen, wahrscheinlich aus dem St. Veit gewidmeten kloster zu Elten herrührend.

Dr. A. Holder in Carlsruhe hatte die güte die hs. für mich abzuschreiben.

Die hs. 30,2 cm. $\times$ 24,8 cm. ist in einer regelmässigen schrift des 10. jh. geschrieben, die glossen datieren wohl aus derselben zeit. Sie enthält jetzt 272 blätter; 14 blätter sind ausgeschnitten, nl. vom ersten ternio 5, nach p. 9 wieder 3, nach 29, 89, 92, 137, 210, 267 je ein blatt. Nach dem ersten ternio folgen drei quaternionen, dann eine lage von fünf doppelblättern und 6 quaternionen, zwei einzelblätter, ein doppelblatt, 3 einzelblätter und ein doppelblatt. Die seiten 1—267 enthalten 21 zeilen, s. 268 bis 272 35 zeilen.

Auf fol. 1^b findet sich ein verzeichnis der im „armarium“ zu Elten befindlichen güter:

In nomine Domini: Anno incarnationis dominice millesimo centesimo LXXI pridie nonas augusti ego Guda, custos ecclesie sancti Uiti in Alten, adhibita consideratione ad uestimenta quibus in ministerio altaris utendum est altaris ministris, quorum custodia mihi commissa erat, inueni in armario casulas XXX^{ta}, (Randgl. XXXI) cappas XVII, dalmaticas VII, tunicas quas subtilia apellamus VII, turribula argentea tria, candelabra argentea duo, calices aureos duos quorum alter patenam non habebat. Calicem unum factum de lapide, qui perle dicitur, marginaliter deauratum et aures aureas habentem; quinque cali). Quinque calices argenteos. Quin-*

*) rasur.

que ampullas quarum una argentea, una de lapide onichilo, duo cristalline, quinta uero erat de lapide berillo; unam crucem auream que in teka aurea Sancti Viti quandoque circumfertur locata, parua quidem sed lapidibus preciosis oblita; maiorem etiam hac; aliam crucem ligneam incrustatam cuius crusta quedam aurea, quedam autem erant deaurata, lapidibus etiam preciosis ornata; inueni etiam duas cruces ligneas incrustatas argenteis crustis. Unum urceum argenteum.

Folgen f. 2^b—9^b canones, 10^a leer, 10^b—13^a Hieronymi comm sup. Matth. VII, 1, 13^b—14^b Hieron. opp. X. 1, 15^a leer, 15^b—18^a Hieron. opp. X, 659—664 anfangend *Explicit prologus quattuor euangeliorum, incipit epistula hieronimi presbiteri beato papae damaso*. 18^b—19^a Hieron. opp. X, c. 655, 19^b—20^a *Argumentum secundum Mattheum*. 20^b—24^a *incipit breuiarium eiusdem*, 24^b—25^a leer, 25^b Liber generationis IHV. XRI. filii David filii Abraham. 26^a—88^b *Euangelium secundum Mattheum*. 89^a—92^a *breuiarium Euangelii scdm Marcum*. 92^b, 93^a, 93^b leer. 94^a—134^a *Euangelium scdm Marcum*. 134^b—134^b *argumentum Euangelii scdm Lucam*. 135^a—141^a capitula, 141^b, 142^a leer, 142^b—211^a *Euang. scdm Lucam*, 211^b—212^a *prologus Euangelii scdm Johannem*. 212^b—212^b capitula, 213^{a,b}, 214 leer, 215^a *Euang. scdm Johannem*. 267^a *explicit euangelium secundum Johannem feliciter. Amen. Deo gratias*. 267^b leer. 268^a—272^a capitula *euangeliorum de anni circulo*. 272^b *fer. VI secundum Lucam cap. CLXXXVI*. 272^b leer.

Wie der codex aus Elten (bei Emmerich) nach Lindau am Bodensee gekommen ist, konnte nicht ermittelt werden; wahrscheinlich hat das Stift zu Lindau die handschrift geschenkt bekommen; jedenfalls hat sie Elten verlassen vor 1585, da in diesem jahre das kloster Elten durch feuer zerstört wurde und alle urkunden und bücher verloren gingen.

Die glossen, welche sich bloss in den ersten seiten der handschrift finden, scheinen von einer hand geschrieben zu sein. Viele finden sich auch im Essener codex, aber nur solche zum Matthaeus euangelium; die vorhergehenden stehen nicht im Essener codex.

Bei den randglossen fängt erst mit M. 1,18 übereinstimmung mit den Essener glossen so wie mit den Xantener glossen in Brüssel (codex c) an; einige glossen kommen mit c über-

ein, andere haben auch *e* und Ess. Ev., andere wieder nur das Lindauer und Essener Evangeliar. Einige interlinearglossen des Essener Evangeliar finden sich hier als randglossen, so u. a. zu M. 3,11 *portare*: Ess. interl. gl. *ac si diceret caelestem eius natiuitatem mihi usurpare non audeo quia de uirili semine natus sum*; M. 4,11 *pedem tuum*: *Hoc non de Xristo sed de iusto est dictum sed male interpretatur diabolus quasi Xristo opus sit auxilio angelorum*; etc.

Von den altsächsischen glossen findet sich im Brüsseler codex nur *ni uuas mid iro*. Ueber die glossen und deren ursprung, s. Essener Evangeliar s. 22 ff.

Mit M. 6,22 hören die glossen ganz auf.

Wie im Essener codex *gimehlidun* neben *gibariad*, *i* aus *e* in *irrari*, *e* blieb in *scéldario*; langes *a* in *farbrakin*, durch contraction entstand *â* in *utsla*; langes *ô* in *tô* (Ess. *tuo*), *iuuostid*, *o* in *farnomana*; im pron. pers. n. steht *it*, in der negation steht *ne* neben *ni*; *j* wird *gi* geschrieben: *giua*, *gi* findet sich in *gimehlidun*, *ungiuuaron*, daneben *emerhta*, *iuuostid*; *th* im an-, in- und auslaut *thina*, *uwithar*, *uuarth* (Ess. *uuarð*), als *d* vor *l* in *ensedlion* (einsiedler); *h* steht vor *r* in *hreuod* und *hriuliko*. In der flexion acc. sg. f. sw. *gimehlidun*, dat. pl. m. n. sw. *ungiuuaron*, *minnaron*, *meron*, dat. sg. m. pron. 3. *imo*, das part. praes. hat *lesandia* (Ess. *lesenda*), die 3. ps. pl. prs. *gangad*, *gibariad* (E. *gibariod*).

LINDAUER EVANGELIAR.

- 15^b 1) Epistula Hieronimi presbiteri beato papae Damaso.
16^a et a salua quam semeʒ inibit. (farsland).
falsarium (irrari. lúgenari) me clamans.
maledicorum (scéldario) testimonio.
16^b a librariis dormitantibus (incuriosis. ungiuaron) aut
addita sunt aut mutata.
17^a codicum grecorum emendata collatione (te samna brahti).
si quis de curiosis (firiuuizigon) uoluerit nosse, que
in euangelis... sint.
18^a recurrens ad principia (uuithar iliandi.. i. ad titulos
singulorum canonum).
25^b Matthaëus I, 1.
26^a Mt. I, 2. Isaac (gaudium ²) *) autem genuit Jacob (supplan-
tator *).
I, 3. Judas (confessio *) — Phares (diuisio *) — Zara (oriens *)
Thamar (chananitis) — Esrom (sagitta salutis * domini).
I, 4. Aram (electus *) — Aminadab (populus meus spon-
taneus *) — Naasson (augur fortis *).
I, 5. Salmon (sensibilis *) — Booz (robur *) Ruth (Moa-
bitidis *) — Obeth (Seruiens *) — Jesse (incensum * ³).
I, 6. David (bellator fortis siue desiderabilis *).
„ 7. Salomon (pacificus *) — Raboam (latitudo populi *) —
Abia (pater dominus *) — Asa (tollens *).

1) Von 15^b—25^b sind bloss die altsächsischen glossen, von Mt. I, 1 ab sind alle glossen verzeichnet.

2) Die mit * bezeichneten glossen finden sich auch im Ess. Ev. und sind im vori-
gen nicht verzeichnet.

3) Ess. gl. Für das erste Booz hat E die glosse *latitudo*.

I, 8. Josaphat (Judicans *) — Joram (excelsus *¹).

„ 9. Ozias (robustus domini *) — Joatham (perfectus *) — Achaz (apprehendens *).

I, 10. Ezechias (fortis domini uel confortans **) — Manasses (obliuiosus *) — Amon²) (fidelis *).

I, 11. Josias (salus Domini).

„ 12. transmigrationem (in ipsa captiuitate) — Jechonias aduentus domini *).

Randglossen auf f. 26^a. I, 1. Mos est enim scripturarum ex inicio disputationis uoluminis nomen inponere, sicut genesis dicitur eo quod incipit de natura et conditione rerum disputare. Et ideo Matheus istud nomen indidit suo euangelio, quia in eius principio genealogiam humanitatis Xristi memorauit licet in sequentibus doctrine et miraculorum fecerit mentionem³).

Id. Dauid manu fortis interpretatur. Abraham pater multorum gentium quod utrumque Xristus intellegitur. Ipse est ergo bellator noster fortissimus, qui solus diabolum superauit et post hanc uictoriam multorum effactus est populorum, id est pater omnium credentium. Nos post baptismum difficillimum contra diabolum certamen ineuntes dei pietatem erga nos imploremus ut nobis uictoriam tribuat, patresque multarum uirtutum esse concedat.

Id. Hic questio oritur cur anteponitur Dauid Abraham quorum maior est electio quam repromissio, nam electio est in Dauid de quo dicitur: inueni Dauid filium Jesse secundum cor meum. Et iterum: De fructu uentris tui ponam super sedem tuam. Repromissio uero ad Abraham cui dicitur: In semine tuo benedicentur omnes tribus terræ quod semen Xristus est⁴). Uel aliter ut Hieronimus: Ordo preposterus sed necessarie commutatus. Alioquin Abraham nominato ac deinde Dauid necesse Abraham iterum nominare ut eius Dauid filium esse monstraret et ideo hos nominauit, quia ex eorum semine Xristus nasci promissus est⁵).

I, 3. Queritur cur Thamar et Raab alienigenas et peccatrices in genealogia Xristi Euangelista assumpserit; Sed responden-

1) Ess. gl. *excellus*.

2) Ess gl. *Moabitis*.

3) Bedae Expos. super Matthaeum.

4) Beda, Hieron., Hrab. Maurus.

5) Das Ess. Evang. hat nur den letzten teil.

dum est hoc ideo fecisse ut ostenderāt quod is qui propter peccatores uenerat de peccatoribus nascens omnium peccata deleret, unde et in sequentibus Ruth moabitis et *Beersabe* uxor Uriae ponuntur et quod Xristus non solum Judeorum sed et gentium saluator existeret ¹⁾).

I, 6. Quaeritur cur nomen Uriae poneret ²⁾).

„ 8. In regum uolumine legimus de Joram Ochoziam natum esse etc. ³⁾).

I, 12. Hier. Si uolumus Jechoniam in fine huius tesserescadecadis ponere etc. ⁴⁾).

26^b Salathihel (peticio mea deus *) — Zorobabel (magister *).

I, 13. Abiud (pastor meus iste * ⁵⁾) — Eliachim (dominus resuscitans *).

I, 14. Azor (adiectus) * ⁶⁾) — Sadoch (iustus *) — Achim (frater meus *) Eliud (deus meus *).

I, 15. Eleazar (Deus meus adiutor *) — Mathan (donans *) Jacob (supplantator).

I, 16. Joseph (auctus *) — uirum (ministerium).

„ 17. generationes (homines).

„ 19. uir eius (minister uel sponsus *).

Rgl. i. f. 26^b. I, 16. Queritur quomodo Matheus dicat Joseph filium esse Jacob et Lucas filium esse Heli — uel propinqui sui ⁷⁾).

Id. Non tibi o lector subeat nuptiarum estimatio etc. ⁷⁾).

Id. Pulchre posuit non de quibus sed de qua (non de Joseph et Maria) id est de sola uirgine sine uirili semine ⁷⁾).

I, 17. Prima tesserescadecadis incipiens ab Abraham in Dauid terminatur — ut ipse Xristus connumeretur ⁸⁾).

I, 18. Ex quatuor causis gestum esse credimus ⁹⁾).... nam ab Abraham usque ad Joseph numerabitur (tellian scal) quia Joseph propinquus erat Mariae, etc.

„ et nuptiarum sollemnia celebrarent * ¹⁰⁾).

„ s. a Joseph quia ille eam curiosius (niutlikor) aliis seruauit * ¹¹⁾).

„ Licet specialiter dicat de Spiritu sancto tamen credendum est quod hunc non solum Spiritus sanctus sed tota sancta Trinitas in utero uirginis formauit ¹¹⁾).

1) vgl. Beda.	2) Beda.	3) Beda.	4) Hieron.	5) Ess. gl.
<i>pater meus iste.</i>	6) Ess. gl. <i>electus.</i>	7) Hieron, Hrab.	8) Hrab.	
9) s. Ess. gl., Beda in Luc. Hrab.		10) Ess. interl. gl., Br,	11) Hrab.	

I, 19. In hoc iustus erat quia pauperi eius propinquae misericorditer uoluit consulere, nolens eam seducere * ¹).

27^a I, 20. eo cogitante (ut eam occulte dimitteret *) — coniugem tuam (thina gimeholidun *).

I, 21. Jesum (sequitur ethimologiam nominis Jhesus). — populum suum (qui in eum crediturus est *).

I, 22. prophetam (Isaiam).

„ 23. uocabunt (parentes *).

„ 25. donec (pro infinito ponitur) — primogenitum (Aug. siue substantie filium).

cap. II, 1. natus esset (in diebus professionis. Aug. prius circumcisia facta est et ecce.)

Rgl. auf f. 27^a. I, 20. Cur in somnis et non potius aperte? quia Joseph fidelis erat uir manifesta reuelatione non indigens sed statim credidit quae in somnis dicta sunt ei *).

Id. Ad hoc uocauit eum filium David ut Maria ex eius stirpe esse ostenderetur * ²).

I, 23. Pro eo quod Euangelista dicit habebit, propheta ait accipiet quia quae habet nequaquam accepturus est ³).

„ Ut Euangelista dicit hoc nomen Emmanuhel quod est interpretatum nobiscum deus.

I, 25. Nec ante nec postea in perpetuum eam cognoscebat, ita ⁴) ut cum ea esset. ni uuás mit íro ne ualetimo sia.

„ Notandum quod omnes unigeniti primogeniti dici possunt etc. ⁶).

II, 1. Ideo Herodis regis nomen in Xristo indignatur quia Augustus decreuerat ne quis rex uel dominus sine suo diceretur consilio.

„ magi. — Non propter magiam sed propter aliquam phylosophiam qua successores Balaam creduntur esse nominantur et propter prophetiam eius incitati uisa nova stella natum regem querebant qui confringeret omnes duces alienigenarum ⁷).

„ oriente. — Ad confusionem Judeorum. Ut natiuitatem Xristi a gentibus discerent oritur in oriente stella etc. ⁸).

1) Beda, Hrab. Ess. gl. I, 20. 2) Ess. gl. *stirpe*. 3) Hier. Hrab.

4) Ess. interl. gl. Origenes, Hrab. 5) Steht interlinear im Ess. Ev. Das Brussel-Xantener hat nur *ni uuas mit íro*. 6) Beda. 7) Beda. 8) Hrab.

II, 2. Constat magos Xristum hominem intellexisse, quia dicunt ubi est qui natus est et regem, quia dicunt rex iudeorum, et dominum, quia dicunt uenimus adorare eum.

„stellam. — Rab.¹⁾ Hanc stellam tradunt ut columnam uisam esse et nec antea apparuisse, que non cum ceteris ab initio stellis creata est, sed nouo virginis partu nouum sydus apparuit.

II, 2. Oritur in oriente stella uel nos in oriente positi uel de oriente in occidentem stellam uidimus ortam²⁾.

„Stelle indicio deferuntur magi in Judeam ut sacerdotes, a magis interrogati ubi Xristus nasceretur, de aduentu eius inexcusabiles fierent.

II, 3. Betleem domus panis interpretatur et alia Bethleem in Galilea in tribu Zabulon³⁾.

„Judei asserunt Sem filium Noe quem dicunt Melchisedech post diluuium primo in Syria condidisse urbem Salem in qua regnum fuit eiusdem Melchisedech; hanc postea tenuerunt Jebussei, a quibus et sortita est uocabulum iebus; sicque duobus nominibus copulatis iebus et salem, quae postea a Salomone Hierosolima quasi Hiero Solomonia dicta est. Haec et corrupte a poetis solima nuncupata est. Postmodum ab Helio Adriano uocata est Helia. In ipsa urbe est et Syon, que Hebraice interpretatur speculatio, eo quod in sublime constructa est et de longe uenientia contemplatur.

27^b II, 9. regem (i. iussum regis).

Rgl. auch 27^b. II, 7. Quando apparuisset eis. Timebat enim magos ad se aliqua causa non reuersuros, ut euenit; ideo clam uocatis secrete indicatum ab eis tempus stellæ didicerat.

II, 8. Natiuitate regis cognita Herodes callida argumenta conuertitur ne terreno regno priuetur. Adorare se uelle simulat ut hunc si inuenire possit extinguat⁴⁾.

II, 9. ecce stella. — Rab.⁵⁾ Quidam dicunt ab oriente usque ad uicinia Bethlehem stellam eis itineris ducem extitisse quod nequaquam ita esse euangelica ueritas demonstrat. Nam stellam in oriente tantum uidentes mox intellegunt quod hæc ortum nati in Judea regis signaret et ideo ueniunt Iudeam

1) Nicht in commentar des Hrab.

2) Vgl. Walahfr. Strabo Glos. ord.

3) Hrab. Mt. II, 1.

4) Greg. Hom.

5) Nicht in comm. des Hrab.

ac deinde de Hierosolima Bethlehem iter agentes stellam quam in oriente uiderant hic ducem habere merentur; que non in summa cæli altitudine iuxta ceteras stellas sed in uicina terrae uisa est illis.

„ Aug. Quae ante eos ducebat nam in oriente positi tres magi uiderunt stellam supra Bethlehem eo die quo natus est Xristus et non amplius donec ab urbe Hierosalem discedentes eadem stella antecedeat eos quousque ueniens staret supra ubi erat puer.

II, 11. Id est per fidem æcclesiam ingredienti Xristum cum primitiua æcclesia inuenerunt quæ ex Israhelitico populo conuersa est ad fidem eius ¹⁾.

„ Nequaquam adorarent si eum dominum non crederent ¹⁾.

„ Mos ueterum erat ut nullus ad regem uel ad dominum rogandum uacuis intraret. Magi uero eum quem adorant mysticis muneribus prædicant. Auro regem, thure dominum, myrra mortalem.

28^a Randgl. II, 12. Non per angelum fit sed per ipsum dominum ut meritorum Joseph priuilegium ostenderetur ²⁾.

II, 13. Hoc factum est in tricesimo die postquam Jhesus in templo presentatus est. Postea fugit in Aegyptum. (Aug.) Lucas praetermittit fugam Xristi in Ægyptum et statim postea reuersionem eius in Galileam factam post purificationem matris eius narrat * ³⁾.

II, 14. Nox significat ignorantiam qua Judei in errore derelicti sunt, quando apostoli lucem fidei gentibus intimabant ⁴⁾.

II, 16. Sanctus Augustinus dicit: postquam magi etc. . . . et ita timore depulso (arläzenaru) etc. * ⁵⁾.

„ Omnes a filio unius noctis usque ad filium duorum annorum occidit. Tractat rex impius quod rege celi nato cui famulabantur sydera cæli possibile esset siue minore, siue maiore etate si uellet oculis hominum apparere et sic celare eum posse * ⁶⁾.

„ Scitur ipso die natiuitatis domini magis stellam apparuisse et quod illi statim illo ceperunt ire, sed hoc sciri non

1) Beda.

2) Gegen Hrab.

3) Hrab. und Aug.

4) Beda.

5) s. Ess. gl., Aug. De Cons. Ev. II, 24 [XI], Hrab.

6) Beda, Ess. und Bruss. gl.

potest utrum post annum uel duos Herodes hanc necem fecerit *.
28^b II, 18. in Rama (in excelso hoc est longe lateque dispersa *¹).

III, 1. Poenitentiam agite (hreuod giua sundia *).

Randgl II, 18. De Rachel natus est Benjamin in cuius tribu non est Bethlehem, sed quia Jude et Benjamin tribus coniunctae erant (te samne emerhta) credendum est quando iussum est pueros occidi in finibus Bethlehem persecutionem etiam in tribum Jude peruenisse (bikuman) *²).

Rachel que ouis dei sanctam aeclesiam designat etc.

II, 19. Hic Joseph, Enoch et Heliae et predicatorum nouissimi temporis typum tenet qui a deo moniti finito Iudeorum odio post ingressum gentium ad fidem, Xristum Iudaico populo predicabant *³).

II, 21. qui surgens accepit puerum (*über puerum ausradierte glosse*). Non dixit accepit filium suum et uxorem suam, sed puerum et matrem eius quasi nutricius non maritus *⁴).

II, 22. Galilea interpretatur transmigratio perpetrata, Nazareth virgultum uel flos et significat aeclesiam que ab infidelitate ad fidem a uiciis ad uirtutes transmigrauerat et pullulat in perfectione bonorum operum florescitque in uirtutibus *⁵).

III, 2. Quia ille appropinquabat qui caelestis regni reserabit aditum *⁶).

29^a II, 3. rectas (Ad se uenienti domino semitas facit, qui nullum ei obstaculum opponit, quo iter festinantis impediabat *⁷).

III, 5. Omnis Judea (tribus Jude).

„ 7. quis (nisi ego *).

„ 10. Omnis (omnis homo *⁸) — fructum bonum (s. bona opera *).

Rgl. III, 3. Uox nominatur quia uerbum preibat *⁹). Se ipsum dicit qui uox erat domini per ipsum loquentis *.

In diebus Johannis ex multa parte Judea fuit deserta etc. *¹⁰).

„ Ad hoc enim uox uerbum preibat, ut uiam domini ad cor nostrum per fidem predicationis sterneret *¹¹).

III, 4. Austeritatem uestium ostendebat, quia poenitentiam

1) Beda. „In excelso“ fehlt im Ess. Ev. 2) Hieron., Hrab. 3) Beda.

4) Hieron., Brussel. gl. 5) Beda und Mt. IV, 13. — Ess. gl. *flos sive ecclesiam*.

6) Beda. — Ess. gl. interlinear zu III, 3; Br. gl. 7) Beda. 8) Ess. gl. *homo*.

9) Ess. gl. interlin. Beda. Br. gl. 10) Beda z. III, 1. 11) Beda. Br. gl.

predicabat eo quod poenitentia in cilicio sit facienda. Zona pellicia mortificationem carnis et frenatam luxuriam ostendit fieri in poenitentibus ¹⁾.

III, 2. Congruus habitatori (ensedlion) solitudinis est cibus ut non delicias (ne gerodi) ciborum sed tantum necessitatem humanae carnis expleret — gila uodi. Locustæ modum etc. ²⁾.

Mel siluestre folia sunt miræ dulcedinis quia doctrina Johannis nimiam suauitatem ostendit.

III, 8. Juxta modum culpae eam emendare studete, nam pro maiori culpa maior poenitentia debetur ³⁾.

III, 9. Nolite de carnali prosapia patriarchæ abrahæ gloriari, quia nemo in semine abrahæ estimatur nisi qui eum fide et operibus imitatur ⁴⁾.

„Lapides ethnicos (gentiles) uocat propter duriciam cordis, quia lapides colebant ⁵⁾.

III, 10. Arbor autem genus humanum significat, securis redemptorem. Nam sicut securis de manubrio (helfia) constat et ferro, sic redemptor ex humanitate et diuinitate. Sed incidit ex diuinitate quia in iudicio apparens abscidit prauis facultatem ultra peccandi ⁶⁾.

29^b III, 12. Uentilabrum (discretio iudicii ^{*}) in manu (in sua potestate ^{*}); aream (i. ecclesiam ^{*}).

III, 15. Sine (s. ut a te baptizer ^{*}) — dimisit (consensit ^{*}).

Rgl. III, 11. Sanctus Johannes nulli remissionem peccatorum dare potuit sed baptizauit (an thiu uuord) ut crederent in illum, qui post eum uenturus est; id est in Ihesum ^{*}.

„Ac si diceret celestem eius natiuitatem mihi usurpare non presumo, quia de uirili semine natus sum ⁷⁾.

„Id est in gratiam spiritus sancti et in remissionem peccatorum ⁸⁾.

III, 12. Sanctos suos collocat in celeste regnum, malos et leues et instabiles in eterna damnatione ⁹⁾.

III, 13. Non fuit opus Xristo ut in baptismo purificationem ullam peccatorum reciperet, qui solus sine peccato erat, sed per multas causas baptismum recepit, maxime per hoc ut

1) Beda; von *zona* ab fehlt in Ess. gl.

2) s. Ess. Ev., Hieron., Beda, Hrab.

3) Beda.

4) Beda, Ess. gl. habrahe.

5) Beda, Greg. Hom. I, 20, 9.

Ess. gl. *vel quia*.

6) Hrab, Ess. gl. ohne *helfia*.

7) Ess. gl. interlin.

8) Beda, Ess. gl. interlin.

9) Hrab.

omnes aquas baptismo suo consecraret, quibus nos in nomine eius baptizamus et ut nobis etiam exemplum daret ut nec gentilis nec caticuminus, quamquam perfecti sint, indignari non debent ut ab inferioribus eorum baptizentur, quia ille non dedignatus est a seruo suo baptizari, et ob hoc etiam ut ostenderet quod sancti Johannis baptismus a domino uenit.

III, 14. Xristus neminem baptizauit; officium discipulis suis commisit sed potestatem baptismi nulli eorum tribuit, nam quamuis baptizarent, tamen non ausi sunt sibi potestatem baptismi in tantum usurpare ut dicere presumerent baptismus meus, sicut de euangelio dicerent meum euangelium.

III, 16. Non aliquis putare debet ut tunc primum Xristo caelestia arcana paterent cum xxx annos ætatis in se habuit, nam in ea ætate erat, cum baptismum percepit, dum credere debemus, quando de cælo ad terram descendit in diuinitate, de patris sinu eum non recedere * 1).

„ Hic sancta trinitas demonstratur, filius baptizatur, patris uox auditur, Spiritus sanctus in specie columbæ super eum uenit. Nequaquam credi debet quod Spiritus sanctus tunc primo super eum ueniret cum credere debemus humanam eius naturam a Spiritu sancto esse factam; sed nobis ad admonitionem factum est ut nos credamus quod spiritalis doni digni non sumus prius quam baptismum percipimus * 2).

III, 17. Cum Xristus baptizatur baptismum Johannis finem recepit, nam nusquam legitur quod postea aliquem baptizaret, nam statim in carcerem mittitur, in quo postea capite truncatus est *).

30^a IV, 2. esuriit (sinit * esurire, ut diabolo temptandi occasio daretur 3).

IV, 7. scriptum est (hominibus non diabolo) * 4).

„ 10. Uade Satanas (s. in æternam damnationem).

Rgl. IV, 3. Non dixit fac, nam sciuit quomodo in Genesi scriptum est, quia omnia quae dominus creauit suo uerbo dixit * 5).

IV, 4. Quia sicut corpus, si non pane alatur, interit, sic anima, si uerbo dei careat, peribit 6).

1) Hrab., Ess. gl. *caelestia archana, triginta.* 2) Vgl. Hrab. 3) Hrab. Ess. gl. interl. *sinit se.* 4) Ess. gl. *scriptum est h. n. d.* 5) Ess. gl. *interl.* 6) Ess. gl. interl.

IV, 6. Permisit se a diabolo subleuari, sed ad imperium eius deorsum mitti noluit. Hoc nobis exemplum dedit, quia si quis nos suadet uiam ueritatis scandere illi obtemperemus sed si uult ad ima cadere eum non audiamus *¹⁾.

„ Hoc non de Xristo sed de iusto est dictum, sed male interpretatur diabolus, quasi Xristo opus sit auxilio angelorum *²⁾.

IV, 7. Ne quis ita temptare dominum debet ut se ipsum in ignem siue in aquam uel in aliud aliquod periculum mittat et sic comprobet si deus eum liberare uelit *.

IV, 8. Non quod mons tam altus sit a quo omnis mundus uideri possit, sed in aere assimilauit montem unde omnia regna mundi uidere potuit *³⁾.

30^b IV, 12. traditus (in carcerem *).

„ 13. Capharnaum (urbem *⁴⁾.

Rgl. IV, 11. In hoc humana natura monstrabatur quod diabolus eum temptare ausus est, in hoc uero diuina natura ostenditur, quod angeli ei ministrabant *⁵⁾.

IV, 12. s. De Nazareth uiculo quo erat nutritus in Galileam *⁶⁾.

„ 13. Capharnaum (uilla pulcherrima) oppidum erat iuxta stagnum Genesareth *⁷⁾.

IV, 13. Hæ due tribus Zabulon et Neptalim primo ab Assiriis in captiuitatem ducte *) sunt ad Babyloniam et Galilea deserta est (uuarth iuuostid.) etc. *⁸⁾.

IV. 15. Illius Galileæ, quae uocatur Galilea gentium *⁹⁾.

„ 16. Non paruam uel aliorum prophetarum sed magnam eius domini qui dicit: Ego sum lux mundi.

In illis duobus tribus ubi prima captiuitas Israhelis facta est primum ubi saluator predicauit *.

„ Inter mortem et umbram mortis hæc distantia est quod mors eorum proprie est qui cum operibus mortis ad inferos pergunt. Umbra mortis eorum est, qui, quamuis peccent, nondum tamen de hac uita egredi possunt, enim si uoluerent poenitentiam agere *¹⁰⁾.

1) Ess. gl., Hrab., Hilarius. Ess. gl. *hoc nobis etiam ex d.* etc.

2) Hieron.

Beda. Ess. gl. *interl.*

3) Ess. gl. *mundus omnis — mundi regna.*

4) Ess. gl.

urbe.

5) Hier., Hrab., Ess. gl. *interl.*

6) Hier., Beda., Ess. gl. *interl.*

7) Hrab.

8) Nach Hrab.; Ess. gl. *ductae babiloniam.*

9) Hier., Beda,

Hrab., Ess. gl. *interl.*

10) Ess. gl. *de hac uita egressi sunt Possunt enim etc.*

IV. 17. Quia eadem predicat que Johannes antea dixerat, ostendit se filium dei esse et sanctum Johannem eius prophetam fuisse *¹).

31^a IV, 21. reficientes (colligentes. *te sam na lesandia* *²).

IV, 23. regni (cælestis *³) — languorem (corporum *) — infirmitatem (s. animarum *).

V, 1. in montem (uel in Thabor uel in alium quemlibet excelsum *).

V, 3. pauperes (id est uoluntaria paupertate humiles *⁴).

Rgl. IV, 20. Quod sanctus Johannes Euangelista dicit Andream ad testimonium Johannis baptistae credidisse ubi dicit: ecce agnus dei, et dominum iuxta Jordanem secutum esse, et Petrum ibi nomen accepisse, et Phylippum ibi etiam uocatum esse et quod tres euangeliste hos duos Andream et Petrum dicunt de piscatione uocatos; ita intellegendum est non statim eos illi sic adhesisse in priori uocatione, sed tantum eum quis esset cognouisse eumque admirantes ad priora remeasse *⁵).

IV, 22. Forte aliquis tacita cogitatione dicit: Isti apostoli erant piscatores, quid ad dominicam uocationem dereliquerunt, qui nihil habuerunt. In hac re magis affectum hominis quam censum debemus quaerere. Multum ille reliquit, qui sibi nihil retinuit. Multum reliquit, qui quamlibet parum totum tamen deseruit.

Regnum celorum nulli pecunia potest comparari (*giuuerthirid uuerthan* *) tamen tanti ualet quantum habes. — *it mág tho giuunnnan uuerthan, so mid minnaron so mid meron so man hauid* *⁶).

V, 24. Non uere hi qui putabantur lunatici, nam demones lunaria tempora obseruantes, creatorem in creatura cupiebant diffamare *⁷).

V, 25. Decapolis est regio trans Jordanen et x urbes in ea sunt *⁸).

V, 2. Aperti oris, longitudinem sermonis siue manifestationum doctrinee significat (*that he im so baro to sprak* *⁹).

1) Beda. Ess. gl. *quae*.

2) Ess. gl. *t. s. lesenda*.

3) Ess. gl. *celestis*.

4) Beda.

5) August. De Cons. II, 37.

6) Greg. Hom. I, V, 2.

Ess. gl.

7) Hieron., Beda, Hrab. Ess. gl.

8) Beda. Ess. gl. *hat decem*.

9) Beda. Ess. gl.

31^b V, 4. mites (i. mansueti qui improbitati amaritudinum cedunt ¹⁾.
V, 5. lugent (æterna læticia *²⁾) — saturabuntur (æterna refectione).

V, 9. filii Dei (In quibus domino nil contrarium inuenitur ³⁾).

IV, 11. mentientes (propter odium *⁴⁾).

Rgl. V, 4. Non hunc mundum sed terram uiuentium. *⁵⁾

V, 5. Pro suis aliorumque peccatis etc. *⁶⁾.

V, 6. Nam uelle iusticiam non sufficit, nisi iusticiae patiamur famem eternam *⁷⁾.

V, 7. In elemosinis et in peccato fratris qui sibimet ipsis bene faciendo consulunt et corrigendis proximis dilectionem impendunt ⁸⁾.

V, 8. Quos non arguit conscientia peccati et simpliciter deum querunt tota uanitate uacantes et sincero amore deum contemplantes *⁹⁾.

V, 9. Quorum caro aduersus spiritum non concupiscit et spiritus aduersus carnem. Aliosque pacificando inuicem et qui etiam cum his pacem habere desiderant, qui oderunt pacem *¹⁰⁾.

V, 10. Non propter peccata sua. Apostropham facit ad apostolos predicans passiones quas pro nomine eius passuri erant *¹¹⁾.

V, 12. Hoc exemplo suasit eis tolerantiam.

„ 13. Salis natura terram efficit fructuosam, ita uox apostolica sale sapientiæ terram nostrae carnis uicia germinare conpescit *¹²⁾.

„ Si uos per quos condiendi sunt populi propter persecutionum terrorem amiseritis regna cælorum, extra ecclesiam positi inimicorum opprobrium sustinetis.

32^a V, 17. soluere (brekan *).

„ 18. apex (striikko *) — a lege (i. a plenitudine legis).

„ 19. mandatis (quæ in lege præcipiuntur) — minimus (despectissimus *, i. nouissimus ¹³⁾). — regno celorum (i. in ecclesia sanctorum).

1) Ess. gl. et mansueti. Beda.

2) Beda. Ess. gl.

3) Beda.

4) Ess. gl. propter odium nominis mei.
I, 4 (II), Ps. 141, 6; Ess. gl. interl.
hat „erbarmunga“).

5) Aug. de Serm. Dom. in monte

6) Beda. Hrab. Ess. gl. (Ess. gl.

7) Hier., Hrab., Ess. gl. interl.

8) Beda. Ess.

gl. id est.

9) Beda, Hrab. Ess. gl.

10) Beda. Ess. gl.

11) Ess. gl.

interlin. Non propter peccata sua.

12) Nach Hrab.

13) Beda. Ess. gl.

despectissimus et nouissimus.

Rgl. V, 17. Quasi diceret: ueni ad hoc ut omnia implerem quæ de humanitate mea prophetata sunt etc. . . . et carnaliter intelligenda i. farnomana¹⁾.

V, 18. Caelum et terra tunc transibunt, quando per ignem in melius mutantur *²⁾.

„ Littera i, quæ est minima litterarum, et apex, qui est summitas literarum significant minima precepta legis, quod omnia ad perfectum ducuntur et quod nullum ex eis preterit sed omnia spiritualiter in euangelio implentur³⁾.

V, 19. Hoc capitulo suggillat (i. dannat) phariseos etc. — si uel minimum preceptum in lege destruerent i. farbrakin *⁴⁾.
32^b V, 23. in uia (i. in hoc mundo *) — iudici (Xristo *) — ministro (maligno spiritui *) — in carcerem (i. in gehennam *⁵⁾.

V, 26. reddas (i. luas. angeldas⁶⁾).

„ 28. Concupiscendum (i. male *).

Rgl. V, 25. Aduersarius uir est uerbum domini, quod contrarium est omnibus carnalibus uoluptatibus; præcipit etiam ut pacem habeamus cum omnibus, etiam cum inimicis nostris *⁷⁾.

V, 26. Quadrans est quarta pars cuiusque rei, que in quatuor diuidi potest et significat minima peccata *⁸⁾.

V, 28. Qui sic uiderit ut coeperit eam male concupiscere et hoc mente disponit perficere, iam moechatus est eam in corde suo, sed maior iusticia et uirtus est uitare stuprum cordis quam corporis *⁹⁾.

V, 29. Oculus dexter significat aliquem necessarium amicum uel proximum cuius consilio et auxilio sustentamur et adiuuamur *¹⁰⁾.

„ Quasi diceret: melius est tibi ut necessario amico careas quam ab eo scandalizeris *¹¹⁾.

33^a V, 33. reddes domino iuramenta (thu scalt bi goda suerian *).

„ 37. a malo (s. eius qui tibi credere non uult sed te cogit iurare *¹²⁾).

V, 38. oculo (s. eice-utstik) — dente (s. excute-utsla).

1) Hrab. Ess. gl.

2) Ess. gl. interl.

3) Beda. Ess. gl.

4) Hier., Hrab. Ess. gl.

5) Ess. gl. Aug., Hrab.

6) Ess. *luis minimum* quidque delictum.

Ess. gl. quæ, quattuor.

7) Hrab. Ess. gl. precipit.

8) Hrab. Ess. gl.

9) Hrab.

10) Hrab. Ess. gl.

11) Hrab. Ess. gl.

12) Ess. gl. interl.

Rgl. V, 33. Judei pessimam habebant consuetudinem in hoc quod per angelos et per elementa iurabant; tunc licitum est eis iurare per dominum, non quod bene facerent, sed quia melius est domino iurare quam demonibus uel aliis creaturis, quia per quod iurat homo aut ueneratur aut diligit *¹⁾.

V, 39. Si quis tibi unum malum irrogat, ut nec illud rependas. ne uuekas. nec ei resistas. *²⁾

34^a VI, 1 Attendite (i. cogitate *) uideamini (i. laudemini *).

VI, 2. canere (et sic pauperes congregare *) — honorificentur (i. laudentur *) — mercedem suam (si quam cupiebant, quod ab hominibus laudabantur *³⁾).

VI, 3. nesciat (hic significat sinistra humanam laudem *) — dextera (Dextera significat intentionem et cogitationem boni operis *).

VI, 4. absconso (i. in tua bona conscientia *).

„ 5. angulis (i. in triviis *).

„ 6. clauso ostio (Hoc loco precipit nobis gloriam humanae laudis effugere et cum silencio orare *⁴⁾).

34^b VI, 16. nolite fieri (tristes esse *) sicut ypocritae (s. sunt *).

Exterminant (i. demoliantur-u uoli ad.) — mercedem (i. humanam laudem quam cupierunt *).

Rgl. VI, 16. Sparsis capillis ambulant et inloŧe; id est sia gangad beropta endi gebariad so hriuliko *).

35^a VI, 18. patri tuo (debet fieri ieiunus).

Rgl. VI, 17. More Palestinorum hic loquitur. Festis diebus capita sua preciosissimis unguentis unguebant. Nos autem corda nostra spiritali unguere debemus oleo, id est spiritali gaudio *⁵⁾.

VI, 19. Erugo metalla consumit et designat superbiam quae omnes uirtutes obfuscet. Tinea ledit uestes et significat inuidiam. Lapides preciosos, quos nec erugo nec tinea consumunt, fures auferunt. Fures significant demones et hereticos, qui semper ad hoc intenti, id est parati, ut spiritales homines uirtutibus bonorum operum expolient. Lapides preciosi significant spiritales uirtutes *⁶⁾.

1) Hieron., Hrab.

2) Aug. De Serm. Dom in monte 1, 57c. Hrab. M.

3) Ess. gl. congregarunt, cupierunt, laudabantur. 4) Ess. gl. nobis precipit. Ess. gl. orant.

5) Hier., Beda, Hrab. M. Ess. gl. capita eorum unguebant preciosis unguentis.

6) Beda, Hrab. M. Ess. gl. praeciosos. — intenti sunt ut.

VI, 21. Hoc non tantum de pecunia dicitur sed de uniuerso quod amatur¹⁾. Nam quod quisque maxime diligit, de hoc sepissime cogitat. Dominus noster thesaurus est et sedulo eum in mente debemus habere*).

Mit fol. 35^b hören die glossen auf.

1) Ess. gl. *ametur*.